

SELEKTIVNI OBLICI TURIZMA

PREDAVANJE 14

Dr Branislav Rabotić, prof.

VISOKA TURISTIČKA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA
2012.

MRAČNI TURIZAM

- ◆ Turističke posete mestima koja su vezana za (asociraju na) smrt i ljudsku patnju, rat, genocid, razne tragične događaje i sl. označavaju se u literaturi sledećim terminima:
 - „Turizam crnih tačaka“ (*black spots tourism*),
 - „tanatoturizam“ (*thanatourism*),
 - „morbidni turizam“ (*morbid tourism*),
 - „turizam žalosti“ (*grief tourism*) i
 - „mračni turizam“ (*dark tourism*).
- ◆ Ima mišljenja da sintagma „mračni turizam“ nije adekvatna jer izražava vrednosni sud baziran na implicitnom kontrastu u odnosu na, eventualni, „svetli“ turizam.
- ◆ Ni „turizam žalosti“ nije pogodan, jer ne pokriva sve aspekte pojave; osim mesta holokausta ili spomenika rata, ima atrakcija koje su više usmerene na zabavu i razonodu, kao što su „rekonstrukcije“ bitaka ili tematski parkovi.

- ◆ Ipak, najčešće se koristi termin „mračni turizam“ kao generički naziv za pojavu „koja obuhvata prezentiranje i potrošnju (od strane posetilaca), realne i komodifikovane smrti i lokacija gde su se dogodile razne katastrofe“: bojna polja i stratišta, gde su izvršena masovna streljanja ili genocid, groblja i grobnice, mesta gde su umrle slavne ličnosti ili lokacije poznate po nekoj (prirodnoj) katastrofi, bivši zloglasni zatvori i tamnice sa ćelijama i spravama za mučenje, memorijalni spomenici rata, kao i muzeji u kojima je zastupljena ovakva tematika itd. Sve su to „atrakcije“ mračnog turizma.
- ◆ Kao glavnu odrednicu mračnog turizma mnogi percipiraju, upravo, morbidnost, pa i bizarnost (što je suprotno doživljavanju turističkog putovanja kao izvora razonode, prijatnih emocija, bezbrižnog raspoloženja i uživanja), jer turiste fokusira na nesreću, patnju i smrt.

- ◆ Turisti mogu, i ne znajući, postati učesnici mračnog turizma ako, recimo, usputno posete i nekadašnje bojno polje, nacistički koncentracioni logor ili katedralu sa grobnicom neke važne ličnosti.
- ◆ Takva poseta ima, pre svega, informativni (obrazovni) karakter i teško bi se mogla tumačiti nekim posebnim „mračnim“ ili morbidnim motivom. To znači da je pojam „mračni turizam“ fluidan i da, zapravo, podrazumeva različite „nijanse“, bilo da je reč o motivaciji posetilaca, bilo da se radi o atrakcijama, što i jeste jedan od problema u konceptualnom uobličavanju ove pojave.
- ◆ U svakom slučaju, radi se o specifičnom fenomenu koji tokom poslednje decenije izaziva sve veću pažnju medija, ali i akademske javnosti koja je prihvatila novi i intrigantni predmet istraživanja. Međutim, kao što je to bilo sa turizmom uopšte, i u ovom slučaju praksa je, u odnosu na teoriju, nepredovala brže.

Mračni turizam u praksi

- ◆ Fascinacija smrću i tuđim stradanjem odvajkada je prisutna kod ljudi. Možda su najbolji primer za to gladijatorske borbe u starom Rimu.
- ◆ I javna spaljivanja „veštica“ tokom španske inkvizicije okupljala su mnogo sveta, koji je dolazio da posmatra kako ljudi gore u agoniji.
- ◆ Čak je i Thomas Cook, osnivač prve turističke agencije na svetu, organizovao „mračne paket aranžmane“ za Engleze koji su želeli da vide bojišta iz američkog građanskog rata.
- ◆ Iako neki smatraju da je Evropa model za mračni turizam zbog brojnih krvavih ratova u prošlosti i slavljenja mrtvih u panteonima i katedralama (*„Smrt dominira evropskim turizmom, od poseta grobovima pesnika i kraljeva do masovnih grobova vojnika koji su stradali u brojnim ratovima“*), radi se o planetarno rasprostranjenoj pojavi.

- ◆ Foley i Lennon (1996) smatraju da je mračni turizam proizvod postmoderne kulture i da komunikacione tehnologije imaju glavnu ulogu u podsticanju zanimanja ljudi za takav oblik turizma.
- ◆ I Tarlow (2005) tvrdi da televizija i film u velikoj meri određuju mračni turizam: „Mesto *World Trade* centra se posećuje, dok se tragedije u Africi ignorišu. Zbog selektivnosti televizije možemo reći da iako je svaki život dragocen, nije svaki život vredan i pamćenja... Kao građani TV zemlje možemo iskazivati brigu o stvarima koje su nam daleke, dok kao građani svoje zajednice obično brinemo o onome što neposredno utiče na nas i naše novčanike“.
- ◆ Po Walteru (2009) potpuno je jasno da se mediji masovnih komunikacija i mračni turizam nalaze u istom „biznisu“, a to je prikazivanje i tumačenje smrti i patnje miliona ljudi...

- ◆ **Aušvic–Birkenau** (Poljska), „vrhunac evropskog mračnog turizma“, bio je najveći nacistički koncentracijski logor, gde je u gasnim komorama, od bolesti ili gladi, stradalo preko milion ljudi, prevashodno Jevreja. Danas je jedna od najmasovnije posećenih destinacija mračnog turizma u svetu: 2005. godine registrovano je čak milion turista.
- ◆ Veoma je popularan i tzv. grobljanski turizam, a najpoznatija atrakcija te vrste je čuveno parisko groblje **Père Lachaise** koje je, 1804. godine, osnovao Napoleon Bonaparta. Tamo su sahranjene mnoge čuvene ličnosti, operiska diva Maria Callas, slikar Modigliani, muzičar Jim Morrison, šansonjerka Edith Piaf, kao i kompozitor Chopin.
- ◆ U Budimpešti postoji **Muzej terora** posvećen teškom komunističkom nasleđu u toj zemlji gde posetioci razgledaju sale sa eksponatima koji ilustruju život u gulagu, komunističku propagandu, mračne podrumne gde su mučeni učesnici mađarske revolucije iz 1956. godine, tzv. „Salu suza“ koja čuva uspomenu na 2.500 žrtava revolucije itd.

Primer: Černobil *(vidi umetak na str. 232)*

- ◆ **Memorijalni muzej holokausta** u Vašingtonu otvoren je 1993. i u prvoj godini rada registrovao je čak dva miliona posetilaca. Od tada ga je razgledalo 30-tak miliona ljudi među kojima i više od osam miliona učenika na školskim izletima. Posetilo ga je i preko 90 šefova država i više od 3.500 stranih zvaničnika, iz 132 zemlje.
- ◆ **Alkatraz** (poznat i kao „Stena“, *The Rock*) bio je, od sredine 30-tih do sredine 60-tih godina 20. veka, vodeći američki zatvor sa maksimalnim obezbeđenjem, gde su tamnovali i neki poznati kriminalci, poput gangstera Al Kaponea. Ovo mesto danas je jedna od najpopularnijih atrakcija u San Francisku. Svake godine preko milion turista ukrca se na feribot za Alkatraz da bi razgledali nekadašnje ćelije i ostale delove kaznionice.

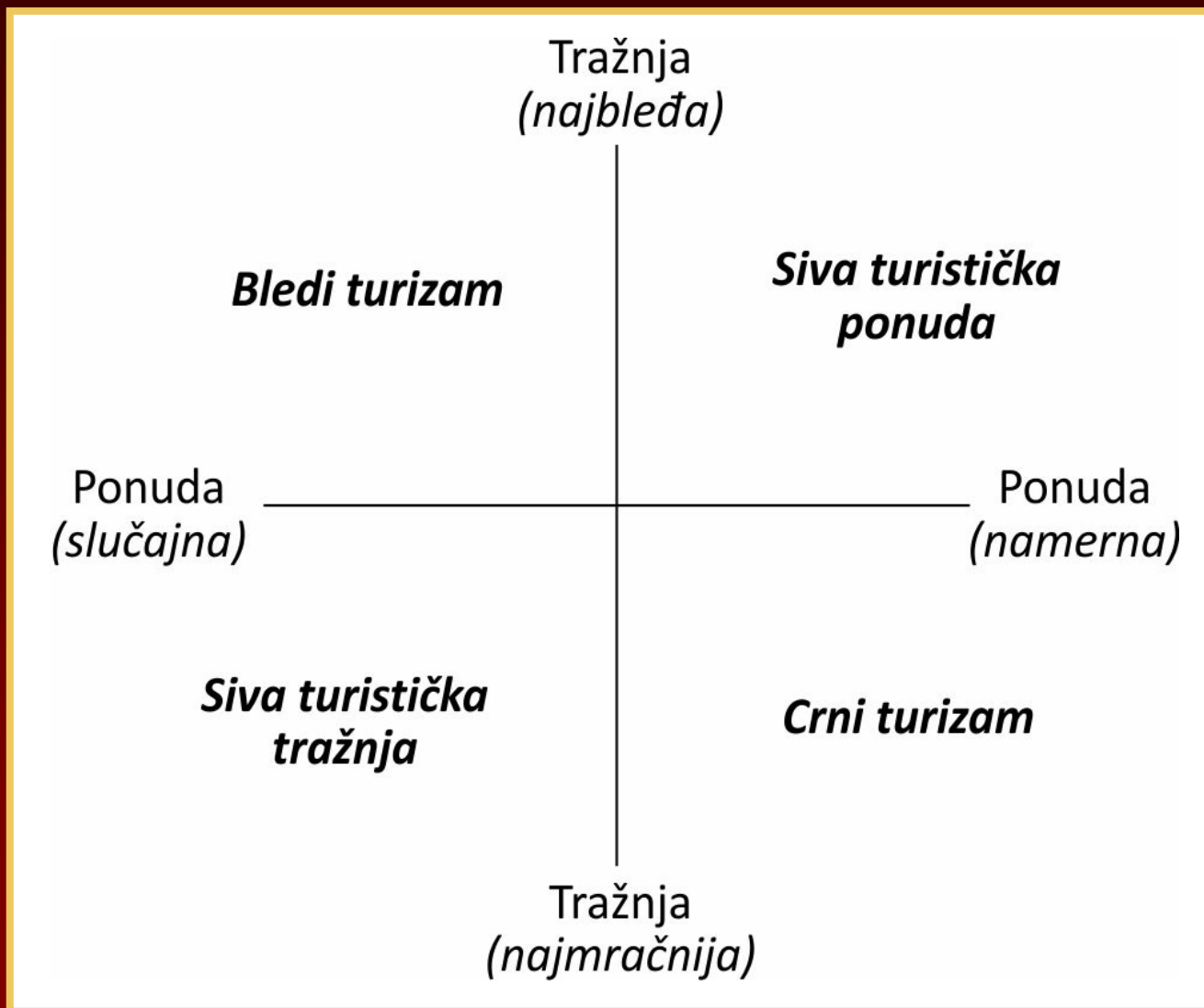
- ◆ Južnoafričko ostrvo **Roben** je nekadašnjz zatvor za disidente i političke „neprijatelje“. U eri aparthejda, tu su dugo godina bile utamničene vođe Afričkog nacionalnog kongresa, među kojima je najpoznatiji Nelson Mandela. Danas je to više od obične atrakcije i predstavlja destinaciju svojevrsnog hodočašća. U ulozi vodiča nastupaju nekadašnji zatvorenici. Vrhunac obilaska je pokazivanje ćelije gde je živeo Mandela i koja se, postepeno, transformiše u lokalno „svetilište“ .
- ◆ I ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, tokom 90-tih godina 20. veka, doprineli su nastanku nekih atrakcija mračnog turizma. To se, pre svega, odnosi na Sarajevo i Vukovar, delom i na Dubrovnik.
- ◆ Zanimljiv je i primer beogradske „mračne ture“ (o skrivanju i hapšenju Radovana Karadžića) koju je turistima, svojevremeno, nudila jedna od lokalnih agencija.

Teorijski koncepti mračnog turizma

- ◆ U literaturi se mogu uočiti tri pristupa mračnom turizmu: na bazi analize ponude, na bazi analize tražnje i integralni pristup iz perspektive oba tržišna pola.
- ◆ Prvi je najviše zastupljen: mračni turizam vidi se kao poseta mestima koja asociraju na nesreću i smrt, ali se nedovoljno uzima u obzir raznolikost motiva turista i njihovih doživljaja. Autori se, pretežno, bave popisom atrakcija morbidnog turizma, a one mogu nuditi različit nivo „mračnog“. U grupi „svetlijih“ atrakcija su zabavni parkovi (tzv. Drakulin turizam u Rumuniji ili londonske ture tragovima zloglasnog Džeka Trboseka), dok „najmračnije“ imaju izrazit politički i ideološki značaj i nude posetiocu ozbiljno edukativno iskustvo (nekadašnji koncentracioni logori).

- ◆ Iz perspektive tražnje, mračni turizam se definiše na osnovu motivacije turista, kao putovanje koje je „u celini ili delimično motivisano željom za stvarnim ili simboličkim susretom sa smrću, naročito sa (ali ne i isključivo) nasilnom smrću, što u različitom stepenu može biti aktivirano specifičnim ličnim odlikama onih čija je smrt fokalni objekat“.
- ◆ Ovaj koncept se zasniva više na motivima posetilaca nego na specifičnim karakteristikama atrakcija. Manjkavost je u tome što se polazi od pretpostavke da prisustvo turista na konkretnom mestu istovremeno reflektuje i njihove motive. To bi, u suštini, značilo da svi koji posete nekadašnji koncentracioni logor pripadaju kategoriji mračnih turista, čime se previđa činjenica da neki turisti dolaze i iz razloga koji ne podrazumevaju primarno interesovanje za „sastanak sa smrću“.

- ◆ Integralni ili holistički pristup dovodi u međusobnu vezu prirodu i ponude i tražnje, pa Sharpley (2009) prikazuje vezu između atrakcija i turističkih doživljaja u obliku tzv. „kontinuumu svrhe“ sa četiri „nijanse“ mračnog turizma.
 - (1) *Crni turizam* je čist oblik morbidnog turizma; na fascinaciju pojedinca smrću i katastrofama reaguje ponuda, ciljno kreirana kako bi zadovoljila takvu potrebu i na njoj zaradila.
 - (2) *Bledi turizam* podrazumeva turiste sa minimalnim zanimanjem za tematiku smrti; oni posećuju „slučajna“ mesta mračnog turizma (nisu ciljno kreirana kao profitne atrakcije, na primer grobovi slavnih).
 - (3) *Sivu turističku tražnju* čine turisti koje fascinira tema smrti, a posećuju „slučajna“ mesta mračnog turizma.
 - (4) *Sivu turističku ponudu* čine atrakcije koje su i nastale sa ciljem eksploatisanja teme smrti (pojedini muzeji ili spomenici), ali privlače turiste sa malim zanimanjem za to.

- ◆ Seaton (1996) je predložio i svoju tipologiju tanatoturizma, koja uključuje pet kategorija:
 - Putovanje sa ciljem posmatranja smrti (u prošlosti: prisustvo javnim egzekucijama)
 - Putovanje na mesta gde se nekada dogodila smrt (Aušvic ili “Polja smrti” u Kambodži)
 - Putovanje na lokacije internacije i memorijalna mesta (groblja, grobnice, katakombe, spomenici rata i sl.).
 - Putovanje radi posmatranja istorijskih rekonstrukcija bitaka (u SAD su naročito popularne takve izvedbe sa temom tamošnjeg građanskog rata).
 - Putovanje na „sintetička“ mesta gde su sakupljeni i izloženi dokazi o smrti (muzeji, galerije voštanih figura i sl.).

Slab element *tanatoturizma*

- Zanimanje za smrt odnosi se na konkretnu osobu, a egzistira uz druge motive.
- Mrtvi su poznati posetiocu, koji ih ceni i poštuje.
- Npr. poseta spomeniku rata i komemoracija poginulom srodniku.

Jak element *tanatoturizma*

- Zanimanje za temu smrti uopšte, a egzistira kao poseban motiv.
- Fascinacija smrću, bez obzira o kojoj se osobi ili osobama radi.
- Npr. poseta grobljima, katakombama, mestima velikih nesreća.

Motivacija u mračnom turizmu

- ◆ Turisti u mračnom turizmu imaju različite motive:
 - lični razlozi (društveno prihvatljiv način iskazivanja zanimanja za smrt i nesreće);
 - evociranje uspomena na porodicu, prijatelje ili sopstveno iskustvo (vojni veterani);
 - edukacija o istorijskoj pozadini nekog događaja;
 - iskazivanje nacionalnog ili kulturnog identiteta i nostalgija;
 - “osećanje krivice”;
 - morbidna znatiželja.
- ◆ Mada često nisu ni svesni motiva ili ga ne žele obnarodovati, većina turista ističe da ih na mesta mračnog turizma dovodi želja da se zabave ili da nešto nauče.

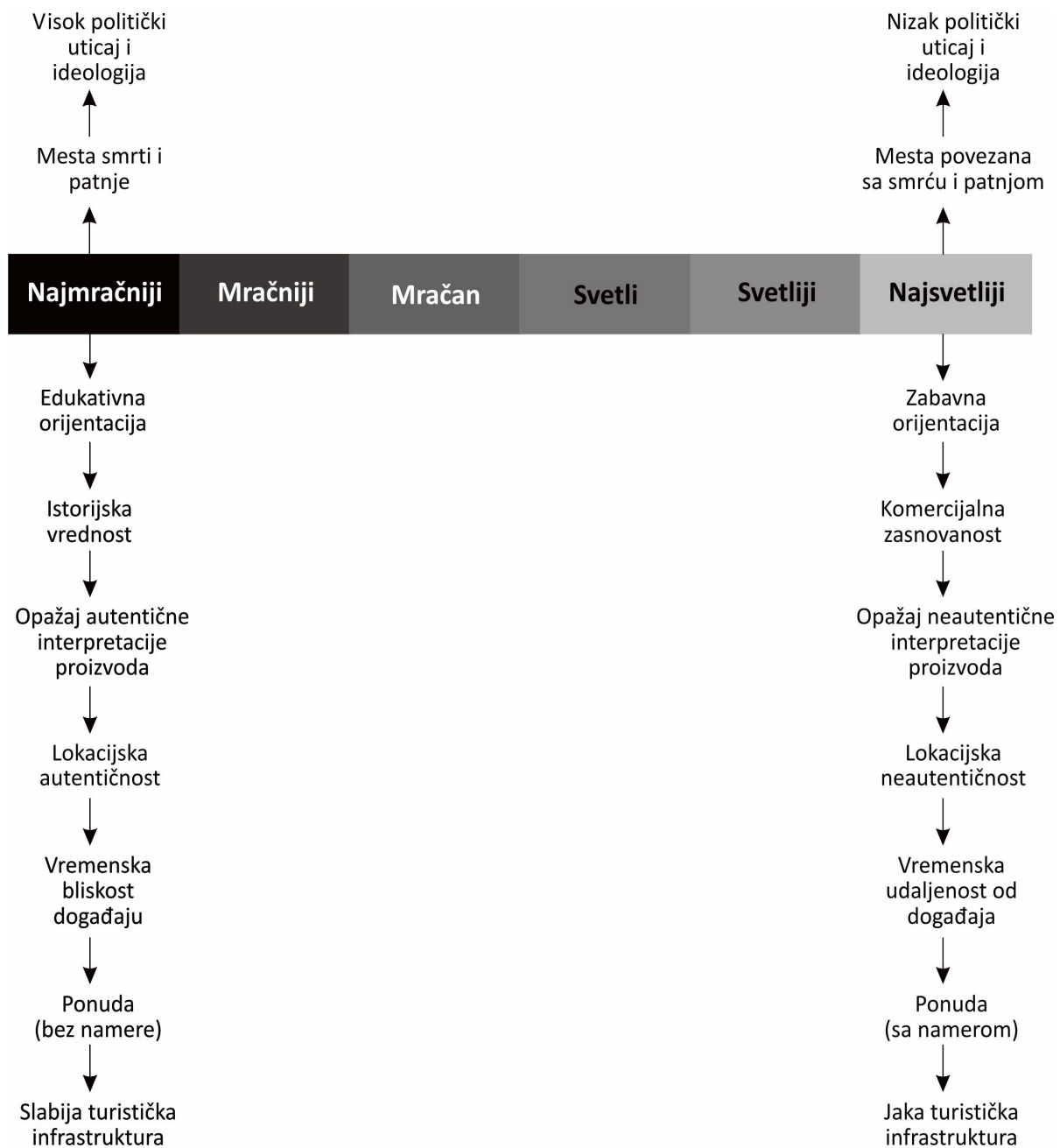
- ◆ U empirijskom istraživanju o motivaciji turista za mračni turizam, Biran *et al.* (2011) su, u slučaju logora *Aušvica*, ustanovili četiri različita motivaciona faktora:
 - „videti da bi se poverovalo“ (posetioci razgledaju lokalitet iz potrebe da se uvere kako se veliki zločin uopšte mogao dogoditi):
 - „naučiti i shvatiti“ (potreba posetilaca da budu bolje informisani o II svetskom ratu i zločinima u *Aušvicu*, ali i da shvate razmere tragedije koja se tu odigrala;
 - „čuvena mračna atrakcija“ (motivi u vezi sa samim mestom kao simbolom morbidnog turizma i opštim interesovanjem za temu smrti, što zadovoljava poseta „realnom“ lokalitetu;
 - „emocionalni doživljaj nasleđa“ (motivi povezani sa željom pojedinca da ostvari kontakt sa objektom svog istorijskog nasleđa, a time i emocionalni doživljaj).

- ◆ Walter (2009) zapaža da mračni turizam odražava, pre svega, relaciju između turista i mrtvih (pogotovo žrtava ropstva, neprijateljstva ili rasizma), a znatno manje između turista i smrti kao takve. Čak i poseta grobu neke slavne ličnosti više je odraz zanimanja za njen život, nego za smrt. On napominje da su posete mračnim atrakcijama najčešće sporedne, kao deo šireg programa putovanja, osim u slučaju „individualnog turizma nasleđa” (poseta grobovima predaka i drugim mestima koja imaju lični značaj za pojedinca), organizovanog obilaska nekadašnjih bojnih polja (*battlefield tours*) i hodočašća.
- ◆ Za tog autora mračni turizam, najvećim delom, nije rezultat posebne motivacije. Za razliku od drugih istraživača on pledira da fokus bude na odnosima koji se uspostavljaju na mestima mračnog turizma, posledicama za pojedinca, kao i na socijalnoj funkciji, a manje na motivima turista ili turističkoj ponudi.

Atrakcije mračnog turizma

- ◆ Stone (2006) nudi tipologiju mračnih atrakcija u vidu tzv. spektra mračnog turizma:
 - **Tematski parkovi mračnog turizma** (komercijalizacija i zabava: *Londonska kula*, *Dungeon* atrakcije – London, Jork, Edinburg, Amsterdam i Hamburg), *Ghost Walk* ture i sl.);
 - **Mračne izložbe** (komemoracija i edukacija: *Muzej terora* u Budimpešti, *Body Worlds*, izložba ljudskih leševa koju je videlo 17 miliona ljudi širom sveta i sl.);
 - **Tamnice i zatvori** (visok nivo komercijalizacije i dobra turistička infrastruktura);
 - **Groblja** (istorijski i komemorativni kontekst: *Père Lachaise* je najveći park u Parizu i vrsta „muzeja pod otvorenim nebom“ koji tokom godine poseti gotovo dva miliona turista);

- **“Svetilišta”** (sećanje na recentno preminule osobe, poznate i nepoznate, često nastaju spontano, privremenog su karaktera i bez turističke infrastrukture);
- **Mesta ratnih sukoba** (lokacije istorijskih bitaka, naročito iz I svetskog rata, vojnih pobeda i poraza, predstavljaju „klasične“ turističke atrakcije; istorijski, obrazovni i komemorativni značaj);
- **Mesta genocida** (predstavljaju ekstrem i zauzimaju najmračniji deo u „spektru mračnog turizma“; radi se o mestima gde su izvršeni najteži zločini, tj. masovna ubijanja ljudi, kao što je slučaj sa koncentracionim logorima: *Aušvic* zauzima prvo mesto među ovakvim „atrakcijama“).

Interpretacija u mračnom turizmu

- ◆ Upravljanje mračnim atrakcijama mora biti pažljivo i zasnovano na balansiranom pogledu na prošlost i konkretnu atrakciju. Jedan od bitnih aspekata ravnoteže je i odnos između edukativnog i zabavnog u ponudi mračnog turizma.
- ◆ Pošto se radi o mestima ljudske patnje, nesreće i smrti, senzitivnost se mora ispoljavati kako prema mrtvima (pogotovo nevinim žrtvama), tako i prema njihovim živim srodnicima koji, s pravom, očekuju da takvi lokaliteti budu tretirani na dostojanstven način.
- ◆ Interpretacija ima važnu ulogu „filtera“: ako je adekvatna, doprinosi razumevanju i osnažuje doživljaj; ako dovodi u zabludu i trivijalizuje postaje prepreka koja, možda, štiti posetioca od surove istine, ali mu, istovremeno, ne dozvoljava duhovnu korist.

- ◆ Jedna od najvećih prepreka u komentarisanju tragičnih događaja je činjenica da se pretežno radi o „lošim vestima“ koje turisti možda ne žele da čuju.
- ◆ U slučajevima kao što su *Muzej holokausta* u Vašingtonu ili istoimeni muzej u Jerusalimu, oni unapred znaju da će slušati o strašnim stvarima i ljudskoj patnji. Ta mesta imaju obrazovnu misiju i posetilac ne očekuje zabavu. Zato interpretacija može imati i „šokirajući“ karakter, ali kao takva ne bi smela da i sama postane – atrakcija *per se*.
- ◆ Još delikatnije je uključivanje neočekivanih „loših vesti“ kada se radi o atrakciji koju turisti posećuju sa ciljem da upoznaju kulturne vrednosti, tradicionalnu umetnost, i sl., a ne njenu, eventualno, mračnu prošlost. Posetioci koji ne pripadaju kategoriji „mračnih turista“ tada mogu izraziti i negodovanje što su izloženi interpretaciji o „užasnim i depresivnim stvarima“.

Primer: Mračne ture u Nirnbergu (vidi umetak na str. 244)

